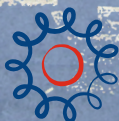

ЗБОРНИК РАДОВА С МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА

КЊИЖЕВНИ ОПУС
НАУЧНИКА
МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

kulturni i znanstveni centar MILUTIN MILANKOVIĆ
културни и научни центар МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ
cultural and scientific center MILUTIN MILANKOVIĆ

Културни и научни центар
МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ

КЊИЖЕВНИ ОПУС
НАУЧНИКА
МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

Зборник радова с Међународног научног скупа
одржаног у Даљу, 4. и 5. новембра 2016.

У р е д н и к
ЂОРЂЕ НЕШИЋ

ДАЉ, 2017.

ПРОБЛЕМ ЖАНРА И ФИКЦИЈЕ У КЊИЗИ *УСПОМЕНЕ, ДОЖИВЉАЈИ, САЗНАЊА* МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

НЕМАЊА КАРОВИЋ
karovic.nemanja@gmail.com

САЖЕТАК: У раду се испитују приповедна, структурна и (поли)жанровска својства књиге *Успомене, доживљаји, сазнања* Милутина Миланковића. Поетика жанра аутобиографије и мемоара самеравана је са мултидискурзивном природом текста, али и са његовим структурно уједињујућим елементима као што су: свепрожимајуће јединство аутора, наратора и јунака; затим успостављање и одржање референцијалног споразума између писца и читалаца; и коначно, доследан приповедни фокус на истицању и навођењу стечених сазнања, било да потичу из сфере научног, филозофског, књижевног, културног или општељудског искуства. Нарочита пажња посвећена је откривању и тумачењу оних делова Миланковићеве књиге које од других издваја фигуративан и тропичан израз, то јест поступци наративизације и фикционализације.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: аутобиографија, мемоари, жанр, дискурс, фикција

1.

Књига *Успомене, доживљаји, сазнања* Милутина Миланковића литерарно је дело које завређује изузетну читалачку пажњу не само чињеницом да је проистекло из пера великог српског и светског научника, већ и специфичним укрштањем унутрашњих својстава као што су садржајно богатство и структурна сложеност, чврстина приповедачке позиције и мултидискурзивна изражајност, доследна аутобиографска наративност и жанровски полиморфизам. Интегрално издање књиге састоји се из три целине, које су првобитно штампане као засебна дела.¹ Оно што несумњиво поједностављује и олакшава читалачку рецепцију овог обимног и комплексног штива, а уједно представља и смернице могућим интер-

¹ Прва књига, која обухвата период ауторовог детињства и младости (1879–1909), иако написана већ 1950, објављена је тек 1979. године, дакле, готово три деценије касније, поводом обележавања стогодишњице Миланковићевог рођења. Друга књига описује време од 1909. до 1944. године, а изашла је из штампе 1952, док су у трећој, објављеној 1957. године, сабрана ауторова искуства након Другог светског рата.

претативним полазиштима истраживача, јесу ауторски предговори првим двама целинама, у којима Миланковић, приповедачки самосвесно и с аутопоетичком тежњом, књигу експлицитно одређује као аутобиографско дело, истовремено маркирајући нека од општих проблемских места ове књижевне врсте. Уколико пажљивије осмотримо значењску релацију која се на корицама књиге успоставља између имена аутора и наслова дела, а о чијој природи и смислу јасно сведоче и прве Миланковићеве речи у тексту: „Ове *успомене* и доживљаје *свога* живота” [1979: XV, курзив наш - Н. К.], приметимо да аутор постулира сећање, које истовремено значи психички феномен и форму говора, као модел артикулације стварности, што је колико важан толико и неизбежан елемент аутобиографског приповедања [в. Кордић 2000: 66]; а затим и да је између аутора, приповедача и јунака конституисана непорецива једнакост идентитета, што је, према мишљењу Жана Старобинског, један од општих и генеричких услова аутобиографског писања [в. Старобински 1990: 43].² Међутим, мора се признати да подударност идентитета поменутих инстанци у оквиру тумаченог дискурса ипак није апсолутна. Аутореференцијалним исказом: „Говорећи о својој личности, обратио сам нарочиту пажњу на свој духовни развитак и, у том погледу, био посматрач самога себе” [1979: XVII], Миланковић сугерише аутобиографском жанру иманентан проблем сагледавања властите личности, проистекао из чињенице да наративна свест истовремено има улогу субјекта и објекта³, што је нужно чини двоструком и подвојеном⁴. Упоредо са начелном истоветношћу приповедача и јунака, важно је не губити из вида и постојану линију њиховог идентитетског диференцирања и раслојавања јер „између ја које приповеда и ја о којем се приповеда стоји талог времена,

² „Општеприхваћено је мишљење да је ова подударност аутора, наратора и јунака суштинска одлика наратолошке структуре аутобиографске прозе – онај *ко види* и онај *ко говори* су иста особа (Жерар Женет). Француски теоретичар Филип Лежен хијерархијски наводи услове потребне за квалификовање неког текста аутобиографским предзнаком, стављајући на врх као одлучујући фактор управо идентичност аутора, приповедача и лика” [Дувњак Радић 2011: 26].

³ У првом поглављу *Успомена*, које се због наглашеног метанаративног и аутопоетичког говора може узети као продужетак предговора, Миланковић вели: „Што се моје личности тиче, употребићу је за *објекат испитивања* о томе како су се у мени постепено развијале способности за научни рад” [1979: 2, курзив наш – Н. К.].

⁴ „Аутобиографија, дакле, подразумева и захтева да човек гледа себе у лице, да гледа себе као спољашњи лик, чак као објект, који би, дакако, имао моћ што је има спољашње, што је има она реалност која се већ остварила и која је постала вечита загонетка за субјект, која, наиме, искушава његово унутрашње самоосећање, но која је, према Бахтину, једино естетски могућна. Писцу аутобиографије његов спољашњи лик постаје, дакле, унапред вечита и неодгонетљива загонетка” [Кордић 2000: 35].

искуства и знања који их чини битно различитим. Аутор кој и пише о свом животу истовремено и јесте и није сваки од појединачних *ја* из одређених временских периода о којима пише” [Дувњак Радић 2011: 27]. Због тога Жан Старобински закључује: „Одступање које успоставља аутобиографско промишљање је, дакле, двоструко: то је уједно временски размак и размак идентитета. Међутим, у равни језика, једино обележје које се појављује је оно временско. Лична ознака (прво лице, *ја*) остаје константна” [1990: 47]. О проблему књижевног самосагледавања, али и о оптималним поетичким стратегијама да се он разреши и превазиђе, Миланковић каже: „Истина је, незгодно је и тешко говорити о самом себи, избећи хвалисање, а и лажну скромност која је, исто тако, одвратна. Најбоље је бити истинит и искрен. И зато нећу крити да сам, нарочито у мојим младим годинама, био лако поводљив, несталне, романтичне, а и заљубљиве природе. Због тога је моје младићско доба било испреплетано разним странпутицама.” [1979: XVIII]. У наведеном ауторовом обавезивању на истинито казивање о властитом животу може се препознати један од елемената успостављања онога што Филип Лежен назива аутобиографским споразумом између писца и читаоца [в. Лежен 2009: 53]. Аутобиограф се отуда, сматра француски теоретичар, понаша као „историчар или хроничар, с том разликом што је тема за коју обећава да ће дати истините податке, он сам” [2009: 54]. У Миланковићевим *Успоменама* присутна су и друга својства леженовског аутобиографског пакта: повлачење знака једнакости између имена аутора на насловној страни и јунака чија је прича исписана текстом и честа приповедачева непосредна обраћања читаоцу [в. Исто: 45, 54]. Уколико пак Миланковићеве речи самеримо терминологијом Жана Старобинског, уочићемо да аутор обећава испуњавање општих условности аутобиографског писма, а то су: *услов релационог реда*, који подразумева говор о животним догађајима, историјском времену, речју, вантекстовној стварности; и *услов етичког реда*, који обавезује да казивање буде истинито [в. Старобински 1990: 43]. Осећајући да се изречено обећање читаоцу може учинити недовољним јемством веродостојности казивања, аутобиографски приповедач ће, у настојању да преузетој обавези прибави већу важност и значај од пуког декларативног прихватања жанровске конвенције, покушати да на различите начине пред читаочев суд испостави својеврсни објективни гарант истинитости, и тако веродостојност својих будућих казивања учини неупитним. Миланковић истиче да неће скривати ни своје, макар биле младалачке, мане и погрешке, управо да би тиме конституисао веродостојну вредносну позицију према самоме себи, допринео објектив-

ном кредибилитету властитог казивања, односно зајамчио истину. Извор ове аутобиографске поетичке процедуре налази се у *Известима* Жана Жака Русоа и знаменитој тези о прећутаној истини као лажи. Наиме,

Русо је проблем непотпуне истинитости аутобиографије настојао да превазиђе тако што је о себи говорио и непријатне појединости, без обзира на то што ће оне његову личност нужно приказати у неповољном светлу [в. Грдинић 2003: 668]. Због тога можемо рећи да се иза Миланковићевог начина присвајања већег степена приповедачке уверљивости скрива један аутентичан русоовски аутобиографски поступак.⁵ Други и конкретнији, односно материјалнији начин на који је Миланковић загарантовао истинитост својих речи јесте обимна документарна грађа коју је приложио уз рукопис и назвао је „доказним материјалом” [Миланковић 1979: XVIII].

Аутобиографски приповедач тоталитет личног искуства сагледава из чврсто утемељене позиције на самом рубу протеклог времена. На хоризонту нараторовог опсежног и готово свеобухватног погледа унатраг не налази се само једно прошло и утолико другачије *ја*, већ и сложена динамика његовог непрекидног преображавања, којим се, упоредо са протоком времена, постепено смањује и укида идентитетска и свака друга дистанца између *онога који говори* и *онога о којем се говори*.⁶ Радикална промена која ће довести до темељног унутрашњег преображаја и преиначења субјекта и изазвати својеврсни прелом његове животне путање јесте условност која допушта могућност приповедачког дискурса у коме је *ја* и субјект и објект или, другим речима, прибавља довољан разлог и оправдање за настанак аутобиографије [в. Старобински 1990:

⁵ На овом месту ваља скренути пажњу на специфичан однос који је Милутин Миланковић имао према списатељским делима Жана Жака Русоа. У десетој глави прве књиге *Успомена*, која носи наслов „У школи свога оца”, аутор сведочи о очевом одушевљењу Русоовом књигом „Емил” и жељом да се у васпитању свога сина „савесно придржава свих прописа Русоовљевих” (1979: 58), а у тридесет и четвртој глави, описаће свој боравак у Женеви и од оца наслеђену љубав према француском писцу и филозофу: „предавања распламтише у мени одушевљење за идеје Жана Жака, ваљда још и због тога што се родио у Женеви, а његов споменик стајао на малом, по његовом имену названом, острвцу реке Роне, баш испред кафане у коју сам свакодневно долазио. [...] Он нас одведе у горњи део града да у његовој Великој улици потражимо кућу у којој се Русо родио. [...] Присетисмо се да одемо до Русоовљевог споменика и опростимо се са њиме на достојанствен начин. Но нађосмо забрављену гвоздену решеткасту капију кроз коју се улазило на то острвце. Попесмо се преко ње и поклонисмо се до земље пред спомеником нашег обожаваног списатеља” [1979: 213].

⁶ Аутобиографско *ја* „неће само причати шта му се десило у неком другом времену, него нарочито како је, од друкчијег какво је било, постало оно само [Старобински 1990: 47].

47]. У том смислу ваља обратити пажњу на следеће Миланковићеве речи: „Што се моје личности тиче, употребићу је за објекат испитивања о томе како су се у мени постепено развијале способности за научни рад и како сам, без првобитне намере и одабравши с почетка други један позив, но вођен својим урођеним неодољивим наклоностима, постао ипак научник” [1979: 2], јер се управо у њима постајање научником маркира као кључни моменат ауторовог животног пута, као преломно и гранично место судбинског тока, које истовремено има смисао, с једне стране, тачке неподударања и разликовања, а са друге, сусрета и поистовећења приповедача и јунака аутобиографије.

Како видимо, Миланковић је предговоре првим двама књигама *Успомена, доживљаја, сазнања* конципирао као аутопоетичке текстове у којима је експлицитно жанровски одредио дело, најавио његов садржај и програм израде. Ипак, аутобиографија аутору није послужила искључиво као књижевнотеоријска ознака једне литерарне врсте, већ и као поетичко проблемско место и повод за темељно приповедачко самопромишљање. Ток нараторове самосвести артикулисала је мисао о условностима и закономерностима аутобиографског дискурса, али и стваралачким недоумицама и потешкоћама иманентних овом књижевном жанру.

Аутобиографија, међутим, није једино жанровско одређење у чије ће поетичке оквире Миланковић уврстити своје *Успомене, доживљаје, сазнања*. У помињаним предговорима, а потом и у појединачним поглављима, дакле, у више наврата, књигу ће назвати мемоарима. Заправо, већ у првом пасусу предговора, на самом почетку књиге, где аутор експлицитним метанаративним говором, као кључни разлог и главни циљ писања књиге наводи следеће: „зато да својим пером оцртам средину из које сам изникао и опишем догађаје што сам их, лично или као очевидца, преживео на највећој прекретници историје света” [1979: XV], без нарочитог промишљања може се препознати поетички фундамент мемоарског дискурса, а то је верно предочавање ауторових успомена на нека значајнија историјска, друштвена и културна збивања у којима је непосредно учествовао или био њихов сведок, при чему се слика времена, портрети савременика и закључци о догађајима преламају кроз призму личних преживљавања и судбине аутора [в. Живковић 2001: 448]. Будући да „већина мемоарских текстова настаје на позадини великих збивања као што су преокрети и покрети, буне, ратови, немири и инциденти, јер тиме одмах улазе у поље натпросјечности и велике комуникативне привлачности” [Иванић 1995: 23], Миланковић ће, како би истакао широки опсег

властитог искуства и значај њиме похрањених историјских догађаја, а тиме истовремено легитимизовао позицију мемоарског приповедача и потцртао потенцијалну историографску вредност личних сећања, казати: „Моје године и велико историјско доба у којем оне протеклоше говоре већ сами по себи да сам много штошта видео, сазнао, доживео и срећно преживео. Живео сам у царевини, краљевини и у републици, као слободан грађанин, као обвезник у браку, у војсци и у државној служби. Преживео сам, и то сваки пут у зараћеној земљи, два балканска рата и два светска рата, био сам на бојном пољу и у заточеничком логору, одмарао се по апсанама, таворио у интернацији, стењао под непријатељском окупацијом” [1979: 2]. Од Миланковићевих изравно изречених мемоарских тежњи и циљева ваља издвојити још и жељу да прикаже живот војвођанских Срба до њиховог ослобођења; да опширно говори о највишим васпитним заводима и научним установама, као што су Београдски универзитет и Српска академија наука и уметности; да посведочи о свим својим савременицима који су заслужили да им се лик и личност сачувају у потомству; и коначно, да то учини верно и истинито, како би његов спис завредио значај историјског документа [в. 1979: XVIII, 2].

Намеће се питање како разумети чињеницу да Миланковић књигу *Успомене, доживљаји, сазнања* истовремено и у подједнакој мери одређује као аутобиографију и као мемоаре: да ли је по среди аутентична поетичка намера, непажња, недоследност, ауторско колебање, или једноставно, синонимно коришћење два књижевнотеоријска термина? О међусобном жанровском и поетичком самеравању аутобиографије и мемоара речито сведочи мисао Жана Старобинског о томе да је приповедач „слободан да ‘контаминира’ причу о свом животу причом о догађајима чији је био удаљени сведок: тад ће аутобиограф добити свог двојника у писцу мемоара” [1990: 43]. У релевантним књижевнотеоријским текстовима ова два литерарна жанра и не тумаче се као два различита, међусобно независна и појединачно самостална типа књижевног говора, већ се мемоари најчешће сврставају у шире оквире аутобиографског дискурса, и то према следећој, овде сасвим поједностављеној, логици: уколико је наратор у највишој мери фокусиран на приказивање властите личности и индивидуалне историје, реч је о аутобиографији, а уколико је у тексту доминантна приповест о историјском добу, друштвеним променама, значајним збивањима и личностима важних савременика, ради се о мемоарима.⁷ Вративши се испитивању Миланковићевих метанаративних

⁷ „Разликују се два типа аутобиографије. Првом припадају аутобиографије чији је циљ да уз ауторов живот што шире и обухватније насликају историјске и политичке

коменатара, увиђамо да се у коришћењу жанровских ознака аутор водио малочас описаном логиком: у контексту говора о уделу личне историје у делу поменуће аутобиографију, а при најављивању казивања о историјским збивањима као жанровску ознаку наводиће мемоаре. О Миланковићевој приповедачкој свести о два напоредна тока његових *Успомена* и отвореном препознавању њихове несливености јасно сведоче следећи редови: „У њој сам [књизи – Н. К.], у ставу посматрача и веродостојног сведока, описао и бурне догађаје тога доба, уколико је то моје сведочанство имало значаја. И све остале своје личне доживљаје уврстио сам у ову књигу у оној мери уколико су они стајали у вези са њеном главном темом: мојом научничком делатношћу” [Миланковић 1952: V].

Аутопоетичке најаве мемоарског штива откривају се у посве другачијем светлу након сагледавања у односу на укупни приповедни садржај који књига доноси. Мемоарска нарација је несумњиво присутна, али не на доследан начин, будући да повремено бива сасвим потиснута из приповедачевих поетичких видика, те читалачки хоризонт очекивања, чврсто формиран ауторовим метанаративним исказима с почетка књиге, неретко буде изневерен. Мемоарска сведочења значајно су чешћа у другој него у првој целини Миланковићевих *Успомена*, а тачке њихових врхунаца концентрисане су у периоду Балканских ратова и Првог светског рата, а повремено искрсну и доцније, у сликама Другог светског рата. Као мемоарски нарочито вредна глава из прве књиге *Успомена* истиче се она под насловом „На странпутици”, у којој Миланковић пружа живу и упечатљиву слику српске омладине на школовању у Бечу, а потом и успешно залагање ђачког друштва „Зора” да се кости Вука Караџића из Беча пренесу у Београд, како би се спасиле од најављеног раскопавања старог бечког гробља. Слично се може рећи и за 47. главу, којом се добро исцртавају друштвене и политичке прилике у Београду на самом

догађаје, тј. да имају документарно-историјски значај. Другом типу припадају аутобиографије личног тона, у којима је пажња усредсређена на саму пишчеву личност.” [Живковић 2001: 61]; „Многа остварења која се сврставају у мемоаре налазе се на граници између дневника, записа, извештаја и аутобиографије. Но, у сваком облику њима се оживљава и разоткрива једно доба, један друштвени тренутак и ликови и улоге учесника и савременика у њима” [Исто: 448]; „Уврежено је разликовање два типа аутобиографије, једне усмерене на унутрашњу стварност (или чисте аутобиографије) и оне усмерене на спољашњи свет (назива се још и мемоарима)” [Грдинић 2003: 667]; „Многи аутобиографи се притом не задржавају само на осмишљавању сопственог живота, свог приватног времена, већ теже да својој приповести дају и историографску валидност, те покушавају да расветле и економске, друштвене и политичко-идеолошке димензије одређеног временског периода. Такве аутобиографије су познате под називом мемоари, а у неким случајевима називају их и slabим историјама” [Дувњак Радић 2011: 131].

почетку 20. века, као и корупцијски механизми тадашњих општинских власти. Друга књига доноси тематски разноврснија мемоарска сведочења. Осим бројних портрета значајних савремених личности које, за разлику од прве књиге, припадају областима науке, културе и политике, а не Миланковићевом породичном стаблу, ваља истаћи и вредне податке о духу који је владао Београдским универзитетом, затим драгоцену слику Свеправославног црквеног сабора одржаног 1923. године у Цариграду, односно успешне, али непримењене реформе јулијанског календара, која се тиче колико државне политике толико и црквене историје, а пре и изнад свега реченог, изузетне мемоарске белешке о бурним временима и ратним дешавањима између 1912. и 1918. године. Будући да због ограниченог обима рада није могуће о свему у довољној мери и на достојан начин херменеутички проговорити, издвојићемо једну главу друге књиге Миланковићевих *Успомена*, која нам се према садржају и књижевноуметничкој вредности чини нарочито значајном.

Пета глава друге књиге *Успомена, доживљаја, сазнања* носи назив „Ратни дневник”. У њој је пажња приповедача усмерена на опис догађаја који су се одиграли непосредно пре, током и након Кумановске битке. Иако би се на основу наслова главе могли очекивати директни наводи из ауторових дневничких записа, читалац овде наилази на Миланковићева сећања на белешке ратног дневника, који му је касније, у току Првог светског рата, украо један аустријски мајор. Дневници су, иначе, чест пратилац мемоарског дискурса јер се сматрају поузданом грађом, будући да су писани непосредно након што су се догађаји збили. Иронија је, међутим, у томе што дневници мемоарима прибављају легитимност и аутентичност података непостојањем временске дистанце између збивања и записивања, а Миланковић навођењем не дневника, већ сећања на изгубљене дневничке прибелешке управо у доброј мери неутралише поменути легитимитет и аутентичност. Више је разлога због којих би се могло устврдити да ова глава представља мемоарски врхунац читаве књиге. Рецимо најпре да је у њој дат свестрани опис једног историјског догађаја од изузетног националног значаја, и то не из перспективе удаљеног сведока, но непосредног учесника. Приказом сцене у којој заробљени турски војници изнурени глађу гризу блато и навођењем изгладнелости као једног од могућих узрока турског пораза, Миланковић упоредо са предочавањем ратних страха нуди и, оно што је за мемоарску приповест нарочито важно, тумачење посведочених догађања. Уз то, ова глава доноси и интересантне податке и детаље о ратном држању значајних

савременика, као што су Бранислав Нушић, Павле Поповић или Веселин Чајкановић, али и срамotan чин неименованог народног посланика и будућег министра, који би се могао узети као драгоцен прилог историји политичког неморала. Миланковић је у „Ратном дневнику” показао несумњив и изузетан приповедачки таленат, што се најпре препознаје у вештини постизања, а затим и одржавања драматичности војних сукоба и општих тензија непосредних ратних збивања. У том смислу посебно треба истаћи добро изведену и врло изненађујућу вишекратну промену наративног тоналитета. Наиме, Миланковић ће, упоредо са језовитим призорима са бојног поља, излагањем о тужној, страшној и потресној судбини Српкиње која је у рату остала без мужа или са узбудљивим и емотивним приказом тренутка у којем српски заробљеници дочекују ослободиоце, у приповест унети и неколико ведрих и сасвим хумористичних тонова. Ту пре свега мислимо на ауторово експлицитно признање „славног” бежања преко кумановског поља након свршене битке и на читав низ комичних анегдотских сведочанстава о досеткама и шалама Бранислава Нушића. Том својеврсном наративном игром тамних и светлих тонова, којом су ужаси смрти и трагичних страдања смештени одмах уз ведрину и хумор непоколебаног витализма, Миланковић се није огрешио о нужни и неопходни патос великог историјског догађаја, већ је успео да превазиђе замку једностраног писања и ухвати стварност једног времена у њеној пуној разноликости и тоталитету.

Ради прецизнијег одређивања жанровске поетике Миланковићевих *Успомена, доживљаја, сазнања* неопходно је упутити и на оне делове књиге у којима долази до осетног приповедачког потискивања мемоарског дискурса, и то нарочито на местима на којима би, имајући у виду ауторова метанаративна и аутопоетичка обећања с почетка књиге, казивање мемоаристе било очекивано. Рецимо, у 35. глави прве књиге Миланковић ће венчање краља Александра и Драге Машин навести као догађај који га је нарочито заинтересовао, а у наредним главама, које се тичу 1903. године, ипак неће, што је крај ње неочекивано, рећи ниједну реч о Мајском преврату и драматичним догађајима на српском двору. У 54. и 55. глави аутор описује догађаје с јесени 1908. и у првих неколико месеци 1909. године, и том приликом наводи да је у септембру учествовао у аустроугарским војним маневрима као припадник домобранске дивизије, коју ће Фрања Јосиф назвати „ђаволском”, затим да се у октобру запослио у једном бечком инжењерском предузећу, да се предано бавио испитивањем армирано-бетонских конструкција, а потом пружа

развијен књижевни портрет пријатеља Ивана Арновљевића. Читалац поново остаје ускраћен за оно што се имало очекивати – сведочанство о Анексионој кризи. Ипак, у наредној и уједно последњој глави прве књиге *Успомена*, Миланковић ће исписати кратак и сажет осврт на аустроугарско анектирање Босне и Херцеговине, и то као на један од светских догађаја који су бацили сенку и на његов приватни живот. Из досад реченог могла би се ишчитати или барем наслутити доминација аутобиографског дискурса над мемоарским, односно наративна субординираност говора о историјским догађајима у односу на сведочења о властитом животу. Иако друга књига *Успомена, доживљаја, сазнања* доноси поједина мемоарски вредна казивања о времену Првог светског рата, зачуђује чињеница да писац једном од најзначајнијих догађаја историје и укупне судбине српског народа као што је Албанска голгота, и то у књизи коју у предговору назива мемоарском, не посвећује ни реч више од једног кратког пасуса од укупно пет редова [в. 1952: 90]. Да је мемоарски дискурс често у потпуности подређен аутобиографској приповедној поетици јасно доказују и два места из главе под насловом „Бомбардовање Београда”. Она започиње штурим дневничким белешкама којима Миланковић таксативно побраја главна светска збивања у бурном двогодишњем периоду од 15. марта 1939, када Немачка улази у Праг, до дешавања у Југославији 27. марта 1941. године. Аутобиографска приповедна оријентација препознаје се у чињеници да кратки преглед догађаја наратору није послужио као начин сликања једног историјског доба, већ првенствено томе да укаже колико је и на који начин наречено доба утицало на његов живот и рад: „Тим записима прибележио сам познате велике догађаје историје, а они говоре јасно у каквим временима сам писао своје дело; тому није потребно никакво даље објашњење” [1952: 294]. При крају исте главе Миланковић ће на готово идентичан начин маркирати и оправдати властиту приповедачку суспензију мемоарског дискурса и, следствено томе, изостављање читалачки очекиваног говора о немачкој окупацији: „Отпоче дуга и тешка непријатељска окупација наше земље и остави дубока трага у успомени свих који је препатише. Њен ток и завршетак описан је и забележен небројено пута. Зато се овде могу ограничити на оно што је у непосредној вези са мном и мојим радом” [1952: 298]. Овде ћемо навести још један цитат који сведочи о јасном одступању аутора од основних мемоарских приповедних принципа: „Тек, мало-помало, дознадох шта се онде, у Павелићевој Хрватској, страшно догодило. О томе најжалоснијем добу наше народне историје боље је не говорити” [1988: 419].

Да закључимо, мемоарски жанровски удео у све три целине *Успомена, доживљаја, сазнања* не сме се занемарити нити потценити, јер не само да је несумњиво присутан већ и заузима значајно место у укупном поетичком профилу Миланковићеве књиге. Ипак, неоспорно је да мера присутности мемоарског дискурса није сразмерна ауторовим аутопоетичким исказима из предговора, и да се отуда аутобиографска приповедна поетика указује као преобладајућа и водећа стваралачка сила Миланковићевог књижевног израза, док мемоарски квалитети, будући често потиснути у други план нарације, врхуне тек у појединачним главама књиге.

2.

У досадашњем делу рада истраживачка пажња била је усмерена на тумачење и међусобно самеравање у првом реду аутобиографског и мемоарског, али и дневничког и аутопоетичког дискурса. Уколико би на томе и остало, поглед на сложу структуру књижевног израза Миланковићевих *Успомена, доживљаја, сазнања* био би у доброј мери поједностављен. Није неопходно нарочито пажљиво читање текста, да би се увидео не мали број узајамно различитих дискурса који га конституишу. Несумњиво садржајно богатство Миланковићевих *Успомена* стоји у сразмерном односу према разноликости начина на које је оно књижевно уобличавано. Тако читалац већ у другој глави прве целине књиге, која насловом „Чарнојевићева Сеоба Срба” може подсетити на садржај историјског уџбеника, наилази на сасвим историографски конципиран приповедни стил. Повеснички опис турске опсаде Беча 1683. године указује се као наративно функционалан, јер је Миланковићу послужио како би на тамној позадини ратне позорнице јасније расветлио херојски подвиг и приватну историју једног заслужног Србина – Георга Колшицког. На исти начин ће и сведено историографско казивање о Сеоби Срба имати улогу развијеног увода у говор о родном селу Даљу. Да Миланковић у текст свесно инкорпорира различите дискурсе, али и да их истовремено маркира приповедачки се поигравајући њиховим смењивањем, показују следећи редови: „Користим овај прекид радње да испричам читаоцу историју бечког Фрајхауса, о чему сам у току времена прикупио аутентичних података” [1979: 172].

У приповедном ткиву *Успомена, доживљаја, сазнања* може се уочити дискретна, али постој ана шара анегдотског дискурса. Довољно је

сетити се описа *шаљивих збитија* са мајчиног путовања у Беч, Миланковићевог преједања како би испунио очекивања и задивио своју нову домаћицу, безуспешног покушаја Мике Аласа, великог математичара, страсног риболовца и прекоокеанског путника, да савлада страх од воде и научи да плива (81с!), или Нушићевог лажног, шаљивог и готово лакрдијашког представљања као адмирала српске ратне морнарице пред страним новинарским дописницима. Уз исцртавање својеврсних књижевних крокија и осликавање портрета, стоје и анегдоте као један од поступака

Миланковићевог сведочења не само о својој већ и о другим личностима свога времена, али и литерарне артикулације духовитости и смисла за хумор.

Иза сваког путовања у места на којима дотад није био, Миланковић је остављао белешке путописног карактера. С њима се читалац сусреће током читаве књиге, почевши од пишчевог првог одласка у Осиек, ђачке екскурзије у Ђердап, па све до каснијег живота у Бечу, или посета Женеве, Семерингу, Берлину и Риму. Пишући *Успомене, доживљаје, сазнања*, Миланковић ипак неће у пуној мери развијати поетичке потенцијале путописног дискурса, иако му је овај начин књижевног говора несумњиво близак и драг, о чему непорециво сведочи путописно-епистоларна и научно-популарна књига *Кроз васиону и векове*, али и насловно решење за дело *Кроз царство наука*, у којем је, у равни сугестије, осетан својеврсни путописни импулс.

На појединим местима Миланковићевих *Успомена* рефлексивност долази до нарочитог изражаја, приповедни план се измешта из сфере спољашњег, историјског и догађајног и прелази у област унутрашњег и мисаоног, те промишљања о религиозним темама, филозофским проблемима, уметничким делима, или уопште о култури, задобијају облике књижевне артикулације. Својеврсни есејистички дискурс повремено доспева на површину наративног тока, рецимо, у глави „Бог или природа”, чији наслов оцртава супротстављене појмове филозофско-религијске недоумице младога Миланковића, а у којој је приказан след логичког закључивања који је довео до рађања пантеистичких уверења код аутора. Есејистичке редове Миланковић ће исписивати, између осталог, и поводом тумачења дејства лепоте Рафаелове слике „Мадона у зеленилу”, фасцинираности хармонијом сводова готских цркава, или вредновања глумачког талента Саре Бернар. Ваља још истаћи да се приповедачева свест о смени једног дискурса другим и пратећи самокритички метанаративни коментар могу уочити у следећим речима: „Но, да се не задржавам

дуже на својим расуђивањима и своје личној ставу према архитектури” [1979: 192]; и „Но, да не замарам читаоца својим личним утисцима и својим некомпетентним судом у питањима уметности” [1979: 198].

Конечно, нарочито треба издвојити оне главе у којима Миланковић на моменте у потпуности напушта књижевни говор и исписује странице језиком уређеним према правилима строгог научног дискурса. Текст тако бива нагло засићен различитим графиконима, табелама, формулама, једначинама и доказним поступцима, а довољно стручан читалац се упознаје са инжењерским идејама армираног бетона, бетонских таваница, са математичком теоријом топлотних појава проузрокованих сунчевим зрацима, о или климатолошким сазнањима о кривама осунчавања и померању полова.⁸

Уколико структуру Миланковићевих *Успомена, доживљаја, сазнања* конституише сукцесивно смењивање бројних и међусобно различитих дискурса, што је нужно чини хетерогеном, то јест разнородном, разуђеном и у крајњој линији дифузном, логично се намеће питање које то силе својим супротним, односно кохезивним и уцелињујућим дејством, повезују и сједињују све облике књижевног говора, постижу наративну конзистентност једног у основи мултидискурзивног текста, и тако, једноставно речено, одржавају књигу на окупу. То, пре свега, чини свеобухватна и свепрожимајућа аутобиографска приповедна свест и из ње проистекло доследно трочлано јединство између инстанци аутора, наратора и јунака. Затим, ваља имати у виду како је у природи аутобиографије, као структурно отвореног жанра, да у својим широко и флексибилно постављеним оквирима прихвата и истовремено асимилује и бројне друге жанрове. Аутобиографска проза у том смислу показује два лица своје суштине: с једне стране, она несумњиво поседује жанровску аутономију, односно чува самосталност властитог поетичког *законодавства*, али с друге стране, у себе уносећи и апсорбујући различите типове текстова и књижевних врста, скупа са њиховим жанровским законитостима и поетичким условностима, нужно бива обележена и хетерономијом.⁹ Међутим, мора се уочити и истаћи још једна, наоко дискретна,

⁸ О разликама у језику и садржају које овакве главе испољавају у односу према остатку књиге речито говори и чињеница да су управо оне изостављене из Нолитовог двотомног издања Миланковићевих *Успомена, доживљаја, сазнања*, објављеног у оквиру едиције *Мемоари, дневници, аутобиографије*.

⁹ О оваквом односу жанровске аутономије и хетерономије говори и Владимир Гвозден, пишући о поетици међуратног путописа: „Путопис је у међуратном раздобљу прихватљив и популаран и зато што заузима амфиболичко место између хетерономије и аутономије књижевног поља [...] лако може бити допуњен дискурсима из других области

али опсежна и свеобухватна сила уцелињујућег дејства. Уколико након нешто детаљнијег читања Миланковићеве књиге, као на крају некаквог рачуна, узајамно сравнимо све њене дискурсе, пред нама ће остати њихов *најмањи заједнички садржалац*, и то у бескрајно различитим облицима увек нових и другачијих сазнања. Она проиходе из несагледивог богатства укупног животног искуства, представљају константу која окупља све дискурсе, а могу се тицати рефлексивности о свету, закључака о људској природи, психичким и емоционалним појавама, каткад и књижевности, српској поезији или страниј литератури, потом поимања националне историје или породичне прошлости, филозофских уверења, затим методологије учења, инжењерских открића, математичких формула, астрономских и климатолошких теорија итд. Заправо, смисао и оправдање сваког дискурса у *Успоменама, доживљајима, сазнањима* и није ништа друго до управо сазнање које собом доноси.

Приповедачева доследна усмереност на динамику стицања постојећих, а потом и откривања нових сазнања, јасно се огледа и у начину компоновања књиге, посебно у односу који се успоставља између њене прве две целине. У првој је предочено ђачко искуство, од почетних разреда до израде и одбране докторске дисертације, чије је укупно исходиште било улазак у свет инжењерске праксе, док друга започиње Миланковићевим преображајем у универзитетског професора и предавача, а наставља се приказивањем развоја и достигнућа у његовој дугој и плодносној научној каријери. Ове две композиционе целине указују се као узајамно симетричне, јер је Миланковић управо на месту краја једне, а почетка друге, позиционирао преломну тачку укупне динамике сазнавања, која истовремено има смисао и својеврсног камена међаша властитог животног пута.

На основу досад реченог, као кључна реч и поетичка лозинка Миланковићевих *Успомена, доживљаја, сазнања* открива нам се – епистемофилија, јер управо радост учења и чиста љубав према свим облицима сазнавања, представљају обједињујући смисао разуђеног аутобиографског писања, жижу из које се просијава приповедна енергија, вредносно полазиште и аксиолошки врхунац књиге. Стога би наслов Миланковићевог дела, након поетичког испитивања и на њему заснованог проширења првобитне синтаксичке конструкције, уз допуштење нешто слободнијег

који се везују за есејистику, књижевну историју и критику, облике фикције, лирско надахнуће, историографију, политику... Све су то дискурси који прожимају путописне текстове и чине њихову структуру хетерогеном, тако да је аутономија жанра заправо незамислива без хетерономије. [2011: 185].

изражавања, могао да гласи: *Успомене на доживљаје* који су ме доводили до *сознања*.

3.

Књига *Успомене, доживљаји, знања* Милутина Миланковића, будући да бисмо је могли одредити као аутобиографију са повременим, али изразитим мемоарским акцентима, већ према постулатима жанровске поезике изражава претензију ка приказивању тоталитета животног искуства аутора, мада се мора прецизирати да је у случају српског научника и писца, имајући у виду како аутопоетичке исказе тако и општа и доминантна епистемофилијска наративна усмерења, прворазредни приповедни интерес предочавање целине дугог и постепеног духовног сазревања и интелектуалног развитка. Како би наративно овладао целокупном динамиком знања и свеукупношћу њој паралелних и дигресивних животних догађаја, Миланковић се служио многим жанровима и разноврсним дискурсима, чиме је структуру дела учинио вишеслојном, а његов укупан поетички профил сложеним и разуђеним.

Уколико пак *Успомене, доживљаје, знања* самеримо са осталим Миланковићевим, и научним и књижевним, делима, увидећемо да сви аспекти његовог опуса у овој књизи могу пронаћи свог поетичког двојника или барем сродника. Рецимо, у глави под насловом „Кроз васиону и векове” неће бити описано само рађање идеје за настанак истоимене књиге, већ ће њени поједини одломци бити дословно наведени, док се у различитим приповестима о савременим научницима, њиховом раду и открићима, може препознати поетичка формула дела *Кроз царство наука*. *Успомене* због тога, с једне стране, садржајем сабирају целину животног искуства, али са друге, природом и разноликошћу примењених литерарних поступака представљају истовремено и тоталитет Миланковићевог књижевног израза. Прву границу и крајност укупног спектра Миланковићевих облика изражавања чине оне строжим научним језиком писане главе, које не само да се темељно разликују од осталих дискурса књиге, већ се чак у извесној мери опиру и широко постављеним и флексибилним жанровским оквирима аутобиографије. На супротној страни спектра налазе се она места у књизи која поетичким одликама надилазе жанровски постулиране документаристичке и историографске вредности аутобиографије и мемоара, и пројављују се дејством првораз-

редних књижевноуметничких квалитета, о чему ће више речи бити у наставку рада.

Испитивање књижевноуметничких вредности аутобиографског текста нужно се тиче и сложеног проблема природе фикционалности овог жанра. Иако се фактичност, документарност и историчност, једном речју, истинитост, узимају као његова поетичка полазишта и готово аксиоми, Жан Старобински упозорава да је аутобиографски жанр непрестано пред ризиком склизнућа у фикцију, и истиче да „и поред завета искрености, *садржина* приповедања може да *измакне*, да се изгуби у фикцији а да ништа не заустави тај прелаз са једне равни на другу, а да га такође никакво обележје не открије поуздано” [1990: 44]. О нужном уделу фикционализованости у процесу генерисања аутобиографског дискурса сведочи и мишљење да „сам чин преношења догађаја из просторно-временског континуума емпиријске стварности у медиј језика јесте поступак изневеравања истинитости, јер се догађаји преласком у други медиј прилагођавају његовим правилима” [Грдинић 2003: 667]. Такође, у чињеници да писац аутобиографије не може описати читав свој живот, већ само одабрати одређене догађаје, при чему њихов избор зависи од водећих поетичких циљева писања, препознаје се један од основних поступака фикционализације, који Волфганг Изер апстраховано и сажето дефинише као селектовање смисаоних система из живота које је у директној вези са интенционалношћу текста [према Дувњак Радић 2011: 52]. У том смислу, Миланковићев принцип селекције животних догађаја је јасан, јер је илокуциону интенцију књиге експлицитно саопштио жељом да прикаже властити духовни развитак, личности значајних савременика и друштвено-историјске прилике у којима је живео. Управо читалачки утисак о чврстој унутрашњој логици казивања и јасном наративном тразирању животних токова представља меру приповедачевог одступања од прокламованих поетичких принципа истинитости и веродостојности, јер „што је степен кохерентности већи, тим се аутобиографска проза више приближава фикционалној” [Грдинић 2003: 669].

Поред наведених општих проблемских места, којих се неминовно дотиче свако озбиљније разматрање статуса фикције у оквирима како аутобиографског тако и других на рубовима фактографије поетички позиционираних дискурса, и која се, дакле, већ на основу жанровске припадности нужно читавају и у Миланковићевој књизи, у *Успоменама, доживљајима, сазнањима* присутни су пак и особенији и индивидуалнији начини постизања фикционалности и испољавања књижевно-

уметничких квалитета. На почетку књиге, у глави „Чарнојевићева Сеоба Срба”, у којој је, сетимо се, доминантан историографски дискурс, намах ће се пројавити редови исписани књижевноуметничким стилем, и то баш на оном месту на којем приповедач, удаљивши се од историјских догађаја, започиње говор о лепоти даљских предела. Казивање изненада постаје дескриптивније, а језик тропичнији. На слично место наилазимо, рецимо, и приликом Миланковићевог наивно-сентименталног описа тренутка првог сусрета његових родитеља и истодобног рађања узајамне љубави. Оно што је у овим главама очигледно, и што ће се изнова потврђивати током књиге, јесте чињеница да су пројављивањима књижевноуметничког дискурса маркиране оне тачке животописа које имају нарочит емоционални значај за приповедача. Овакво наративно поступање потврђује исправност уверења Жана Старобинског да стил аутобиографије има аутореференцијалну вредност, јер упућује на тренутак писања и садашње приповедно *ја*, или другим речима, да стил директно зависи од односа скриптора према властитој прошлости [в. 1990: 44].

У глави „Велики космички проблем” Миланковићу ће изражајност научног и теоријског језика бити довољна докле год буде говорио о начинима изналажења везе између осунчавања планета и температура њихове површине и атмосфере, међутим, чим проговори о личним осећањима пред тежином научног задатка, читамо следеће речи: „Шаренило Земљиних климата збуни ме, облаци нашег неба наоблачише мој е чело, свака киша учини ме покислим, а када би духнуо ветар, а нарочито београдска кошава, запитао бих се: ’Ко би могао похватати у математичке обрасце све ћуди Еолове?’” [1952: 57]. Књижевноуметнички дискурс се активирао у тренутку када је окончан говор о научном предмету, а започело казивање о приповедачевом, односно јунаковом односу према предмету, то јест када се приповедање изместило у раван унутрашњих доживљавања ствари. Тако је својеврсни научно-истраживачки елан језички артикулисан метафоричким говором, чиме је потцртана епистемофилијска страст научника, која црпе своју снагу из чисте и аутентичне узбуђености пред светом и његовим појавама.

Као нарочито литераризована места Миланковићевих *Успомена, доживљаја, сазнања* указују се и развијени књижевни портрети или сажето, али упечатљиво исцртани литерарни крокији предака, чланова породице или домаћинства, пријатеља, колега и уопште савременика. Изразит приповедни таленат огледа се у Миланковићевој вештини да добрим избором детаља, у мало речи и неколико сведених наративних

потеза, врло успешно, живо и уверљиво предочи карактер неке интересантне личности, као што је, рецимо, виноградар Имре или подрумар Фетер-Франц. У наведеним примерима посебан књижевноуметнички ефекат постигнут је дискретним хумористичким тоном и наративним поигравањем инфантилном перспективом доживљајног *ја*. Упечатљивост портрета Цига-Јове заснована је на постојању сасвим рудиментарног заплета, који аутобиографски дискурс благо приближава новелистичком, као и динамичној сцени зауздавања и кроћења дивљег и ћудљивог коња Султана. Портретисање ујака Андрије развијено је готово до нивоа самосталне приповетке, и то приповедањем утемељеном на љубавном заплету и породичном сукобу.

Наслови глава „У школи свога оца” и „Смрт очева” најављују или барем сугеришу садржину обележену посебном приповедачевом емоционалношћу. У њима је са нарочитом пажњом описан очев карактер, однос према послу, његова омиљена лектира, одушевљење Русоом и покушај да педагошко учење француског мислиоца примени у васпитању свог најстаријег сина, а потом Миланово боловање и смрт. Због тога се читаоцу на тренутке може учинити да се пред њим не налази аутобиографски текст, него одломци из некаквог романа или приповетке, у којима отац има улогу једног од главних јунака. У том смислу ваља издвојити један занимљив и наративно важан детаљ. Наиме, Миланковић ће о себи накратко проговорити у трећем лицу: „Русо је свог Емила замишљао здравог и робусног, а Миланов Милутин био је слабуњав, млитав, болешљив, сасвим различит од своје браће и сестара. Док су она увелико спавала слатким сном, гледао је он у полутаму спаваћих соба, осветљених шкиљавим кандилцем, и зидао у њој куле и градове” [1979: 58]. Дистанца између приповедачког и доживљајног *ја* је таквим наративним поступком толико нарасла да долази до својеврсног самукидања њихове идентитетске једнакости, или речима Кете Хамбургер казано: „Објективирано Ја ранијих стадија не доживљава се увијек са истом јачином као идентично са приповједачем у првом лицу, него тако рећи као самостално лице које је, одвојено од приповједача у првом лицу, сада само лице поред осталих лица приповијетке, [...] објект међу другим објектима” [1976: 305-306]. То је заправо вршна тачка у којој се потпуним објективирањем доживљајног *ја* догађа привремено самопоништавања наратора у првом лицу, његово преображавање у приповедачку функцију, те јасно сигнализирање фикционалности приповеданог.

У овој глави непосредно су навођени и дијалози између некадашњег аутобиографског ја и оца, што је поступак којим се Миланковић иначе често служи у *Успоменама, доживљајима, сазнањима*, а који је, према Кете Хамбургер, такође један од сигнала да се исказ стварности развио до облика фикције. Говорећи о мемоарском дискурсу, немачка теоретичарка књижевности ће истаћи да коришћењем дијалога као наративног поступка приповедач „не фикционализира само друга лица која разговарају са ранијим Ја приповједача у првом лицу, него он у истој мјери фикционализира и сама ранија Ја” [1976: 306-307], а одмах потом и закључити како се „фиксни приповједач у првом лицу већ веома приближава функцији приповиједања чим допушта лицима своје прошлости да говоре и разговарају са њим самим у његовим ранијим стадијима” [Исто: 307].

У књизи *Успомене, доживљаји, сазнања* издвајају се неколике главе које Миланковић у целини посвећује казивању о различитим љубавним доживљајима: од наивних дечјих и ђачких симпатија до каснијих еротских веза и коначно женидбе. Приповедачев специфичан емоционални однос према одређеним догађајима из властите прошлости и овде је учинио да казивање буде књижевноуметнички стилизовано. Миланковић овакве главе маркира још и тиме што их назива личним љубавним романима и посматра као дигресивне епизоде и уједно животне и наративе екскурсе у односу на магистралне токове његовог духовног, интелектуалног, па чак и моралног, једном речју, сазнајног усавршавања и научног развијања. Имајући у виду њихов не мали број, обим и приповедну развијеност, затим тематску самосталност у односу на остатак књиге, као и чињеницу да присутност једноставно уобличених и сведених заплета сведочи о назнакама новелистичког дискурса, могло би се претпоставити да би се издвајањем оваквих глава из целине *Успомена, доживљаја, сазнања*, а потом и накнадним организовањем у наративни низ, конституисао Миланковићев, условно речено, кратки аутобиографски роман о стицању љубавних искустава.

У глави „Ђачка љубав” аутор ће се сетити прве младалачке заљубљености, драгу ће, према Шекспировој драми, назвати Ђулијетом, а први сусрет описати служећи се петраркистичком топиком: „Застадох, задивљен њеном свежом лепотом. Она ме, у пролазу, летимично погледа, а тај кратак поглед, део једне секунде, погоди ме право у срце као стрела Купидова” [1979: 135]. Како би дочарао узајамну наклоност двоје младих, приповедач ће на духовит начин стилем изражавања спојити инжењерску логику и песничку метафорику: „Она је у својим дивним очима имала

недостижну емисиону станицу за такву телекомуникацију, а ја у своме срцу врло осетљиву пријемну станицу; разумевао сам сваки њен сигнал” [Исто: 136]. Нарочити литерарни ефекат главе „Француски језик” Миланковић је постигао наративно вештим и поступним грађењем еротске тензије између доживљајног ја и париске госпође Андријене, која се у једном тренутку из равни сугестије и дискретних назнака нагло преноси у први план, те тиме темељно семантички рефигурише читаву приповест, због чега и значење наслова задобија конотацију телесне љубави. Као што је при опису прве ђачке заљубљености личне доживљаје директно или алузивно доводио у везу са књижевним делом Шекспира или петраркистичком поезијом, тако ће и своја нежна осећања према лепој Чехињи Амалији упоредити са односом између Дантеа и Беатриче, док ће еротско искуство са Алисом, бечком куртизаном италијанског порекла, значењски самерити са контекстом деветнаестовековног француског романа „Сафо” Алфонса Додеа. На крају ћемо навести и један интересантан Миланковићев литерарни поступак поигравања наративним временом, које је засновано на укрштању два временска плана и стварању фикционалне симултаности између темпоралних координата аутобиографске приповедне инстанце и доживљајног ја: „Пуна четири дана пустила ме да чекам њен одговор. Седео сам за све то време поред свога телефона као на жеравици. Хајде да ту паузу искористим за њен животопис како сам га постепено сазнао” [Миланковић 1979: 331].

Књига *Успомене, доживљаји, сазнања* Милутина Миланковића може се бројем страница и обимом учинити превеликом само ономе ко је није прочитао, јер након читалачког упознавања са њеним унутрашњим простором, које на временској оси обухвата период између седамнаестог и друге половине двадесетог века, које сабира коментаре или сведочанства о историјским догађајима од Сеобе Срба до Другог светског рата, и садржи непосредно казивање о целини живота једног од најчувенијих српских и светских научника, скупа са детаљним описима како његовог научног тако и књижевног рада, дакле, након таквог читалачког искуства број страница ове књиге указује се као сразмерно сасвим мали наспрам непрегледног садржајног богатства које је њоме саопштено. Због тематске, предметне и изражајне раскоши, Миланковићеве *Успомене* би се могле упоредити са књижевном ризницом која не оставља без дарова ни читаоце најразличитијих, чак и супротних интересовања: онај ко жели да упозна личност Миланковићеву, уживаће у њеном аутобиографском говору; онога кога занима историја и дух различитих епоха, задовољиће њени мемоарски и анегдотски редови; математичаре и инжењере интере-

соваће научне и теоријске главе; а изразиту радост читања Миланковиће-ва књига несумњиво ће приуштити сваком љубитељу лепе књижевности.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Миланковић, Милутин: *Успомене, доживљаји, сазнања, Детињство и младост (1879-1909)*, Београд: САНУ, 1979.
- Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања, Из година 1909. до 1944*, Београд: САНУ, 1952.
- Миланковић, Милутин: *Успомене, доживљаји, сазнања, I и II*, Београд: Нолит, 1988.
- Гвозден, Владимир: *Српска путописна култура 1914–1940*, Београд: Службени гласник, 2011.
- Грдинић, Никола: Аутобиографија - проблеми проучавања, у: Зборник Матице српске за књижевност и језик, LI св. 3, 2003, 665-674.
- Дувњак Радић, Жаклина: *Аутобиографија, фикција и ја*, Београд: Службени гласник, 2011.
- Кордић, Радоман: *Аутобиографско приповедање*, Београд: Народна књига, 2000.
- Лежен, Филип: *Аутобиографски споразум, двадесет пет година касније*, у: Поља, година LIV, број 459, септембар-октобар, 2009, 44-54.
- Речник књижевних термина*, уредник Драгиша Живковић, Бања Лука: Романов, 2001.
- Старобински, Жан: *Критички однос*, Сремски Карловци: Издавачка књи-жарница Зорана Стојановића, 1990.
- Хамбургер, Кете: *Логика књижевности*, Београд: Нолит, 1976.

THE PROBLEM OF GENRE AND FICTION IN THE BOOK
MEMORIES, ADVENTURES AND REVELATIONS BY
MILUTIN MILANKOVIĆ
NEMANJA KAROVIĆ

SUMMARY: In this paper the story-telling, structural, and (poly)genre qualities of the book *Memories, adventures and revelations*, are questioned. The poetics of the genre of autobiographies and memoirs is measured with a multi-discursive nature of the text, but also with its structurally unifying elements like: an all-consuming all-togetherness of the author, narrator and hero; then establishing and maintaining of a referential agreement between the author and the readers; and finally, a coherent storytelling focus on the accentuation and listing all the gained knowledge, whether they come from the sphere of the scientific, philosophic, literary, cultural or a general human experience. Special attention is dedicated to the revealing and interpreting of those parts from the book, which are differentiated from the others by a figurative and tropic form.

KEYWORDS: autobiography, memoirs, genre, discourse, fiction

PROBLEM ŽANRA I FIKCIJE U KNJIZI USPOMENE,
DOŽIVLJAJI I SAZNANJA MILUTINA MILANKOVIĆA
NEMANJA KAROVIĆ

APSTRAKT: U radu se ispituju pripovjedna, strukturna i (poli)žanrovska svojstva knjige *Uspomene, doživljaji i saznanja* Milutina Milankovića. Poetika žanra autobiografije i memoara samjeravana je sa multidiskurzivnom prirodom teksta, ali i sa njegovim strukturno ujedinjujućim elementima kao što su: sveprožimajuće jedinstvo autora, naratora i junaka; zatim uspostavljanje i održanje referencijalnog sporazuma između pisca i čitatelja; i konačno, dosljedan pripovjedni fokus na isticanju i navođenju stečenih saznanja, bilo da potječu iz sfere znanstvenog, filozofskog, književnog, kulturnog ili općeljudskog iskustva. Naročita pažnja posvećena je otkrivanju i tumačenju onih dijelova Milankovićeve knjige koje od drugih izdvaja figurativan i tropičan izraz, to jest postupci narativizacije i fikcionalizacije.

KLJUČNE RIJČI: autobiografija, memoari, žanr, diskurs, fikcija.

